

МІЖГАЛУЗЕВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Валентин НЕДІЛЬКО

начальник відділу підготовки прокурорів з наглядом за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях
Національної академії прокуратури України
nedilko-v-g@ukr.net

УДК 343.8

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ НЕГАЙНОСТІ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ОСІБ, ЩО ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ

Від своєчасності виконання посадовими особами своїх службових обов'язків багато у чому залежить реальне забезпечення прав людини, особливо, коли вона перебуває під вартою. Євроінтеграційний рух України вимагає від законодавця передбачити включення категорій, визначених у конвенціях та якими керується Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), до національного законодавства. З огляду на це актуальним є дослідження категорії негайності у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) та позиції ЄСПЛ при звільненні осіб, що тримаються під вартою.

Окремі аспекти положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини висвітлено у роботах М.М. Антоновича, Ю.Л. Белоусова, М.В. Блажиевської, А.Б. Блага, С.Ю. Бутенка, О.І. Вінгловської, О.О. Житного, Д.О. Кобзіна, В.П. Кононенко, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, В.Є. Мармазова, В.С. Олійника, О.М. Толочка, Г.Ю. Юдківської та інших. Разом з тим у більшості робіт положення Конвенції та практика ЄСПЛ розглядаються в контексті міжнародного права. Тому питання дослідження

строків у кримінальному провадженні у контексті Конвенції та позиції Суду залишається актуальним.

Метою статті є визначення сутності терміна «негайно», що застосовується при звільненні осіб з-під варті.

Згідно з тлумачним словником української мови у загальному теоретичному розумінні строк – це встановлений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу; відрізок часу взагалі, встановлений, призначений час, момент [1, с. 785].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) надано визначення процесуальних строків – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Обчислюються строки годинами, днями і місяцями [2].

Стаття 5 Конвенції передбачає наявність трьох термінів, які стосуються строку виконання певних дій: «негайно», «упродовж розумного строку», «без зволікань» [3]. Зна-

чення цих термінів залежно від контексту, в якому вони застосовані, є різним.

Зазвичай нормативні положення Конвенції сформульовано, як це притаманно міжнародно-правовим актам, у досить абстрактних, надто загальних, нерідко оціночних поняттях, і чітких критеріїв, які визначали б вказані поняття або трансформували їх в різні проміжки часу: години, дні, місяці, – немає. Тому роз'яснення та конкретизація положень Конвенції подаються в рішеннях ЄСПЛ у конкретних справах.

Варто зазначити, що вимога «розумності строку» передбачена у п. 3 ст. 5 Конвенції: «Кожен, кого заарештовано або затримано ... має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження».

Про розумність строків ідеться і у п. 1 ст. 6 Конвенції: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...».

На перший погляд, вимоги «розумності строків», викладені у наведених статтях Конвенції, нічим не відрізняються. Натомість більш ретельний їх аналіз свідчить, що поняття «розумного строку» відповідно до п. 3 ст. 5 Конвенції стосується проміжку часу від моменту арешту і до моменту винесення рішення судом першої інстанції. Це вбачається і з рішень ЄСПЛ. Зокрема, у справі Мюллер проти Франції (1997 рік) ЄСПЛ дійшов висновку про наявність порушення цього положення, оскільки затриманий перебував у запобіжному ув'язненні протягом чотирьох років, а судові органи діяли не так швидко, як належало, хоча заявник однозначно визнав злочини, як тільки почалося розслідування, і надалі не подавав жодних клопотань, які могли б сповільнити його хід. Таким чином, строк, проведений паном Мюллером у запобіжно-

му ув'язненні, перевищив розумний строк, передбачений п. 3 ст. 5 Конвенції [4].

Зміст категорії «розумні строки» у контексті п. 1 ст. 6 Конвенції розглядається при здійсненні правосуддя судом. У справі «Шумахер проти Люксембургу» (2004 рік) суд зауважив, що період, який треба враховувати для оцінки тривалості процедури, з огляду на «розумний строк» розпочався 24 жовтня 1991 року, коли суддя-дознавач висунув заявникові обвинувачення. Щодо дати закінчення строку, то ЄСПЛ послався на свою постійну судову практику, відповідно до якої період, що треба враховувати при застосуванні ст. 6, поширюється щонайменше до дати, коли ухвалюють рішення про виправдання або засудження, навіть якщо таке рішення ухвалює апеляційна інстанція. В зазначеній справі жодна із судових інстанцій не приймала рішення по суті, таким чином, заявник врешті не був ані виправданий, ані засуджений. Тож слід зазначити, що заявник перебував у стані очікування щодо кінцевого результату своєї справи до дати, коли відбулось закриття порушеної проти нього кримінальної справи на підставі терміну давності. З огляду на це Європейський суд вважає, що період, який слід розглядати, закінчився з рішенням, ухваленим 17 листопада 2000 року. В цьому випадку порушено умови п. 1 ст. 6 Конвенції [5].

Положення Конвенції щодо «розумності строків» знаходять своє відтворення в національному законодавстві. Зокрема, у ч. 1 ст. 28 КПК України вказано, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду

питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Критеріями для визначення розумності строків під час кримінального провадження є складність кримінального провадження; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень (ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КПК України).

З метою забезпечення дотримання судами розумних строків розгляду справ пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові від 17 жовтня 2014 року № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» надав судам роз'яснення, що при визначенні меж перебігу розумних строків у кримінальному провадженні враховується як період досудового розслідування, так і період судового розгляду і апеляційного провадження. При цьому перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру, або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли вирок набрав законної сили або кримінальне провадження закрито в цілому чи щодо конкретної особи [6].

Розумність строку, передбачена п. 1 ст. 6 Конвенції, полягає в тому, щоб захищати осіб, які залучаються до сфери кримінального провадження, від надмірних процесуальних зволікань, оберігати всіх тих, кому вручено письмове повідомлення про підозру, від занадто тривалого перебування у стані невизначеності відносно своєї долі. Вона стосується усієї тривалості кримінального провадження, починається з моменту письмового повідомлення особі про підозру і триває до закінчення судового розгляду та вступу судового рішення в законну силу. Тобто має забезпечити своєчасне завершення кримінального провадження. Натомість положення п. 3 ст. 5 Конвенції мають відношення до особистої свободи, їх основним завданням є дотримання встановленого

законом порядку затримання та тримання під вартою особи.

Вимога щодо «негайності» зафіксована у п. 2 та п. 3 ст. 5 Конвенції. Положення п. 2 ст. 5 мають забезпечити, щоб особа була поінформована про причини її затримання та арешту поліцією. Ця гарантія повинна дати можливість затриманій особі оскаржити обґрунтованість підозри до суду, що стало головною умовою взяття під варту.

ЄСПЛ виявив порушення п. 2 зазначеної статті Конвенції у справі «Ван дер Леер проти Нідерландів» (1990 рік), у якій органи влади не надали заявниці не лише інформації про підстави поміщення її до психіатричного закладу, а й не поінформували її про те, що вона фактично перебуває в умовах позбавлення волі [7]. Разом з тим у справі «Чонка проти Бельгії» (2002 рік) суд не виявив порушень п. 2 ст. 5 Конвенції, оскільки було очевидним, що позбавлена свободи особа знала про причини застосування такого заходу [8].

Наведена вимога «негайності» щодо обов'язковості інформування затриманої особи про підстави затримання та визначення вчинення конкретного злочину, а також повідомлення інших осіб про затримання знаходить своє відтворення у ч. 4 ст. 208 та ст. 213 КПК України.

Правова позиція ЄСПЛ щодо тлумачення категорії «негайно» у контексті п. 3 ст. 5 Конвенції сформульована у рішеннях у справах «Бруган та інші проти Сполученого Королівства» (1988 рік) [9], «Костер проти Нідерландів» (1991 рік) [10], «Канджов проти Болгарії» (2009 рік) [11] тощо. Не погодившись із аргументами урядів про те, що в цих справах строки тримання під вартою можуть бути виправдані з огляду на надзвичайний стан та терористичний акт, ЄСПЛ дійшов висновку, що ніхто із заявників не був припроваджений «негайно» до судової інстанції чи звільнений «негайно» після затримання, і навіть найкоротший із чотирьох строків тримання під вартою, а саме – чотири дні й шість годин, проведені в поліцейському ув'язненні, у справі «Бруган та інші проти Сполученого Королів-

ства» виходить за рамки суворих обмежень часу, дозволених п. 3 ст. 5 Конвенції. Той факт, що затримання і тримання заявників під вартою були здійснені із законною метою, не викликає сумніву. Проте ЄСПЛ не виявив жодних особливих труднощів чи виняткових обставин, які завадили б представникам влади припровадити заявників до судді набагато раніше [9].

Порушення вимог п. 3 ст. 5 Конвенції ЄСПЛ встановлено у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» у зв'язку з тим, що заявник постав перед суддею тільки через 6 днів після затримання, що не відповідає вимозі «негайності» [12].

У національному законодавстві положення Конвенції щодо «негайності» звільнення з-під варті імплементовано у КПК України (ст. 202) та Закон України «Про попереднє ув'язнення» (ст. 20) [13].

Практика застосування викликає потребу у глумаченні категорії «негайності» при звільненні осіб, що тримаються під вартою, що сприятиме прийнятності застосування зазначеної категорії та можливості уникнути порушень положень Конвенції.

Варто зазначити, що у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варті негайно в момент ухвалення слідчим суддею, судом рішення про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання. При застосуванні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки – негайно після надання його поручителями зобов'язання. Якщо застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту – негайно після доставлення до місця проживання. При внесенні застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, – після перевірки документа про внесення застави, яка не може тривати більше одного робочого дня (ч.ч. 1–4 ст. 202 КПК України).

Натомість виникає питання: який повинен прийматися часовий проміжок у разі закінчення дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення

передбаченого законом строку тримання під вартою як запобіжного заходу, закінчення максимального строку тимчасового або екстрадиційного арешту та його припинення, звільнення особи з-під екстрадиційного арешту судом, зміни запобіжного заходу під час перебування особи в установі попереднього ув'язнення тощо.

Відповідь на це знаходимо у рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справі «Лабіта проти Італії» (2000 рік) [14]. Так, ЄСПЛ встановив, що затримка у справі зі звільненням заявника тільки частково була пов'язана з потребою виконати відповідні адміністративні формальності. Додаткова затримка зі звільнення заявника з 0 год. 25 хв. до ранку 13 листопада 1993 року була викликана відсутністю реєстратора. Тільки після його появи були проведені всі формальності, пов'язані із звільненням. З огляду на ці обставини подальше тримання заявника під вартою після повернення його у в'язницю не було першим заходом у виконанні постанови про його звільнення. Отже, з цієї причини порушено п. 1 ст. 5 Конвенції.

Про порушення положення п. 1 ст. 5 Конвенції ЄСПЛ дійшов висновку і у справі «Дерлі та інші проти Туреччини» (2008 рік) [15], де розпорядження звільнити заявників, видане 3 липня 2001 року, передали того ж дня о 17 год. 50 хв. до установи, де перебувала особа. Однак їх звільнено лише наступного дня, із затримкою від 18 год. 15 хв. до 23 год. 35 хв. Уряд не надав чіткого погодинного звіту про дії та формальні процедури, до яких вдавались уповноважені працівники в'язниці при звільненні, а тому твердження уряду про те, що заявники не мали жодної затримки із звільненням, не можна брати до уваги, і розпорядження про звільнення не узгоджується з вимогами Конвенції.

Таким чином, враховуючи вимоги Конвенції та практику ЄСПЛ, категорія «негайності» при звільненні особи, що перебуває під вартою, передбачає певний термін для виконання рішення у зв'язку із дотриманням формальних процедур звільнення, що часто є неминучим, хоча цей проміжок часу повинен бути зведений до мінімуму.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та інші; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 920 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Мюллер проти Франції: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 21802/93) від 17 березня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58025>
5. Шумахер проти Люксембургу: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 63286/00) від 25 лютого 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66020>
6. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>
7. Ван дер Леер проти Нідерландів: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 11509/85) від 21 лютого 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57620>
8. Чонка проти Бельгії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 51564/99) від 5 травня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60026>
9. Броуган та інші проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини (заяви №№ 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85) від 29 листопада 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57450>
10. Костер проти Нідерландів: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 12843/87) від 28 листопада 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57703>
11. Канджов проти Болгарії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 68294/01) від 6 лютого 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-89384>
12. Нечипорук і Йонкало проти України: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104613>
13. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року № 3352-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>
14. Лабіта проти Італії: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 26772/95) від 6 квітня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58559>
15. Деерлі та інші проти Туреччини: рішення Європейського суду з прав людини (заява № 18242/02) від 5 травня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84848>

Валентин НЕДІЛЬКО

**ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
КАТЕГОРІЇ НЕГАЙНОСТІ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ОСІБ,
ЩО ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ**

Досліджено досвід національного законодавства щодо визначення категорії нехайності при звільненні осіб, що тримаються під вартою. Встановлено основні підходи до визначення категорії нехайності у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод. Розглянуто практику Європейського суду з прав людини щодо правильного розуміння категорій «розумний строк» та «негайно».

Ключові слова: запобіжні заходи; тримання під вартою; практика Європейського суду з прав людини; «розумний строк»; «негайно».

Валентин НЕДИЛЬКО

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ КАТЕГОРИИ НЕОТЛОЖНОСТИ ПРИ ОСВОБОЖДЕНИИ ЛИЦ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ПОД СТРАЖЕЙ

Исследован опыт национального законодательства по определению категории неотложности при освобождении лиц, содержащихся под стражей. Установлены основные подходы к определению категории неотложности в контексте Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Рассмотрена практика Европейского суда по правам человека в правильном понимании категорий «разумный срок» и «немедленно».

Ключевые слова: меры пресечения; содержание под стражей; практика Европейского суда по правам человека; «разумный срок»; «немедленно».

Valentyn NEDILKO

HERMENEUTICAL APPROACHES TO IDENTIFYING OF IMMEDIACY CATEGORY DURING RELEASING PERSONS FROM CUSTODY

The article examines the experience of national legislation regarding the definition of the category of urgency in the release of detainees. The main approaches to definition of the category of urgency in the context of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms. Discussed the practice of the European court of human rights concerning the right understanding of the categories of «reasonable time» and «immediately».

Keywords: preventive measure of detention; the European court of human rights; «reasonable time»; «immediately».

